

Exemplet Upplands Väsby

Thomas Hellquist

Kommunledningen i Upplands Väsby har chockat arkitektvärlden genom att begära historiserande fasader på nya bostadskvarter i en markanvisnings-tävling. Beställningen, som baseras på en enkät bland kommuninvånarna, är specificerad till epoken 1880-1930. De populäraste arkitekturstilarna i enkäten var nyrenässans, jugend, national-romantik och 20-talsklassicism.

Arkitekturforskaren Magnus Rönn säger i *Arkitekten* sig aldrig ha mött något motsvarande. Och stadsarkitekten uppger att uppgifter om lägenhets-fördelning, utemiljö och annat inte efterfrågades i tävlingen, de ska preciserar i ett kommande detaljplanearbe- te. Chockerande eller inte – Upplands Väsby-politikernas starka fokus på fasader lyfter flera intressanta frågor.

VAD SÄGER YRKESETIKEN?

En första fråga är om beställare alls har rätt att begära ett visst utseende på en byggnad. Ett teoretiskt, konst-närs-etiskt svar är nej, det vore fel; en kvävande inskränkning av arkitektens kreativa arbete. I praktiken vet vi

dock att arkitekter i allmänhet måste acceptera många beställarkrav som påverkar också utseendet: yta, volym, kanske material, konstruktionssätt och placering på tomten, för att inte tala om ekonomi. Men vid önskemål om fasad skulle det alltså vara stopp. Är det rimligt? Går här en röd linje? Nej, faktiskt inte. Byggherren har rätt att beställa också detta. Frågan är hur arkitekten ska förhålla sig. Och här öppnar sig – se de sex förslagen nedan – fler möjligheter än antingen nej tack och kränkt konstnärlighet, eller ja tack och yrkesmässig abdikation.

Men kåren tycks nu ha kommit till en punkt där många arkitekter, med filosofen Jonna Bornemarks term, blivit "igelkottar". I boken *Horisonten finns alltid kvar* diskuterar hon bl a professionerna kris och hur pres-sade och frustrerade professionella inte får utlopp för sitt yrkeskunnande och reagerar med att sätta taggarna ut: "Här ska inte komma någon jäkla amatör och bestämma!". Attityden är förståelig, men inte hållbar i längden. Lösningen är istället öppenhet och kommunikation: det omdömesgilla samtalet inom professionen och ny-anserad dialog med den allmänhet vi ska betjäna. Inte alltid lätt i facebook-språkets förråande tonart, men likväl nödvändigt.

En andra, kanske svårare fråga gäller om det alls är rätt att klä nya byggnader i äldre tiders stildräkt. Är det inte ohederligt, en bluff och ett sätt att lura betraktaren? Och att under-känna sin egen tids byggnadssätt och estetik? Också egen ödmjukhet kan få en avstå från försöka att efterlikna äldre byggnadskonst.

Å andra sidan brukar allmänhetens önskan om ”klassisk” stil inte ha till syfte att förfalska, utan att undvika modernismens brister. Då är det för lekmannen lättast att peka på äldre byggnader och beställa något liknande. Även här öppnar sig – se de sex förslagen nedan – flera förhållningssätt.

Låt oss alltså enas om att alla människor – oavsett yrke, ålder och status – får uttrycka önskemål om form, uttryck, stil och estetik i byggd miljö. Och att vi – just för att vi är professionella – har till uppgift att lyssna, lära och gå till mötes. Det gäller nämligen att skilja på VAD och HUR. Arkitekten Bengt Lindroos (1918-2010) slog en gång fast: ”GÖR ALLTID SOM BESTÄLLAREN SÄGER – MEN GÖR DET PÅ DITT EGET SÄTT.” Knäckfrågan här är alltså *hur* kvaliteter i äldre ”klassisk” arkitektur kan föras över till moderna byggnader.

HUR GÖR UPPLANDS VÄSBY-FÖRSLAGEN?

Av de sex anonyma förslag som valts ut till en andra tävlingsomgång kan två grovt sägas arbeta med transformation, två med modifiering och två med imitation. Alla utom ett delar upp fastigheten i olika fasadavsnitt. Olika kulörer, varierande detaljer och ibland hoppande tak- eller sockellinjer gör att vi tycker oss se fyra-fem skilda hus. Här ställs arkitektmoralen på ytterligare ett prov: är det fel att låtsas fastighetsgränser på detta sätt? Eller är det rätt att följa Jan Gehls lära om nödvändig variation längs en stadsgata avsedd för gående?

Men låt oss börja med att titta på förslagen med störst avsteg från förlagan:

TRANSFORMATION

Förslaget **Återseende** (ovan) utgår från 20-talsklassicismen, fast med stark förenkling. Redan 1914 skrev Carl Bergsten i *Teknisk tidskrift*: ”Det senaste draget i vår utvecklingskedja är ju det återuppväckta intresset för nyklassicismen. Denna synes undertecknad vara en utmärkt förmedlare till den stramare formgivning som den armerade betongen synes bjuda”. Citatet brukar läsas som ett förebådande av funktionalismen, men snarare såg Bergsten att just klassicismen var regelbunden, repetitiv och kunde moderniseras för ett nytt rationellt produktionssätt: industrialiserat byggande.

Fast 20-tals-klassicismen är förstås mycket mer än monoton upprepning. Liksom all klassicism är dess kärna spelet mellan vertikalt och horisontellt – och det gäller även på detaljnivå. Så återfinns upplägget i t ex det typiska 20-talsfönstret som är 6- eller 8-delat med svagt liggande proportion på rutorna: den vertikala fönsterfiguren byggs upp av de horisontella rutornas delgestalter. **Återseende** använder sig av detta typiska 20-talsfönster som karaktärsgivare.

Däremot motverkar den föreslagna indelningen i bara fyra fasader den stiltypiska höjdverkan. Här saknas också det lekfulla och dekorativa i stilen: fokus ligger på ordning och rationalitet. Så är alla entréer helt symmetriskt placerade. Symmetri ingår ju ofta i klassicismen, men 20-talsklassicismen var sällan monumental, den uttryckte ofta en friare, mer demokratisk anda (arbetarrörelsen var på frammarsch,

allmän rösträtt infördes och socialdemokraterna väntade i kulissen...) som återspeglas i dess i grunden ohierarkiska arkitektur.

Intryck: Ett enhetligt, genomförbart förslag – men kanske väl uttryckslöst och stelt?

Förslaget **Mälargavlar** (nedan), som också är indelat i fyra olika hus, har en touche av nationalromantiska Lärkstaden. Taklinjerna klättrar och ett trappgavelprytt hörnhus ger kvarteret karaktär. Fast Bergsten tyckte inte att nationalromantiken var lämplig för industriell produktion. Och kanske hade han rätt – sett från sin tids horisont.

Nationalromantiken hade sin grund i byggandet som hantverk;

dess uttrycksmedel var gärna mönstermurat tegel, snidat trä och granit med spår av huggmejseln. Materialen talade ett sinnligt språk och man sökte ofta det pittoreska genom fri gruppering av volymer och delgestalter. Så har vi lärt oss att se och uppskatta det måleriska i stilen. Kanske är det därför den nästan helt rationaliserade fönstersättningen i **Mälargavlar** känns lite främmande för den valda helhetskaraktären? Man kan sakna fler rytmiserande grupperingar i par eller tripplar.

Intryck: Ett förslag som renodlar en stramare, mer lättbyggd nationalromantik och lyckas undvika både detaljering och enformighet – men kan trappgavlarna överleva?

MODIFIERING

Förslaget **Länge leve det klassiska** (ovan) har som modell den skandinaviska jugendbarocken, en stilvariant som användes i främst offentliga byggnader kring 1900-15. Här föreslås ingen skenbar uppdelning i flera hus, utan ett stort brutet tak och en hög genomgående sockel skapar ett sammanhängande byggnadskomplex. Istället får tre burspråk med volutprydda gavlar och tre balkongförsedda partier bryta upp fasaden och signalera bostadshus. Dock känns den slutna bottenvåningen märklig i relation till funktionen.

Fasaden har också lite av den för klassicismen viktiga kontinuerliga skalgradienten, som innebär att mindre delar sätts samman till större delgestalter som i sin tur sätts samman och till slut byggs upp till en helhet. I förhållande till fastighetens storlek kunde man önska fler förmedlande skalsteg. Så skulle till exempel en större variation i fönstrens skala och gruppering lättat upp den lite för tunga fasaden.

Intryck: Ett förslag som tar upp en oväntad stormaktsassocierande stil – och kanske provocerar smakdomare mest?

Förslaget **Oculus** (nedan) har liksom **Mälargavlar** nationalromantiken – här med vissa jugenddrag – som förlaga. Och i båda förslagen möts på ett typiskt tidigt 1900-talsvis det pittoreska och det rationella. Men där **Mälargavlar** associerar till mindre, individuella "townhouses", gör **Oculus** ett alltigenom storstadsmässigt intryck. Det arkitektoniska uttrycket blir massivt och rätt slutet, trots att en från tak till sockel illusorisk uppdelning i fyra olika hus visuellt får ner byggnadskomplexets skala. Fasadräckan bryts upp med olika burspråk, krönande frontoner och varierade fönstertyper.

Intryck: Ett konsekvent genomfört förslag – men som kanske riskerar att upplevas lite enahanda?

IMITATION

Förslaget **Jazz** (ovan) är så stiltroget att det kan tas för riktig 20-talsklassicism. Förutom den långt drivna illusionen med fem olika hus i tidstypiska kulörer, stämmer även fönsterutformning och fasadartikulering på pricken. Här förs alltså stiltemat vidare på ett mycket mer varierat sätt än i **Återseende**. 20-talsklassicismen arbetar ju sällan med stora gester utan med proportionering och små dekorativa element som medaljonger, friser, gesimser och fält som gärna drar blicken uppåt och så stärker den vertikala rörelsen.

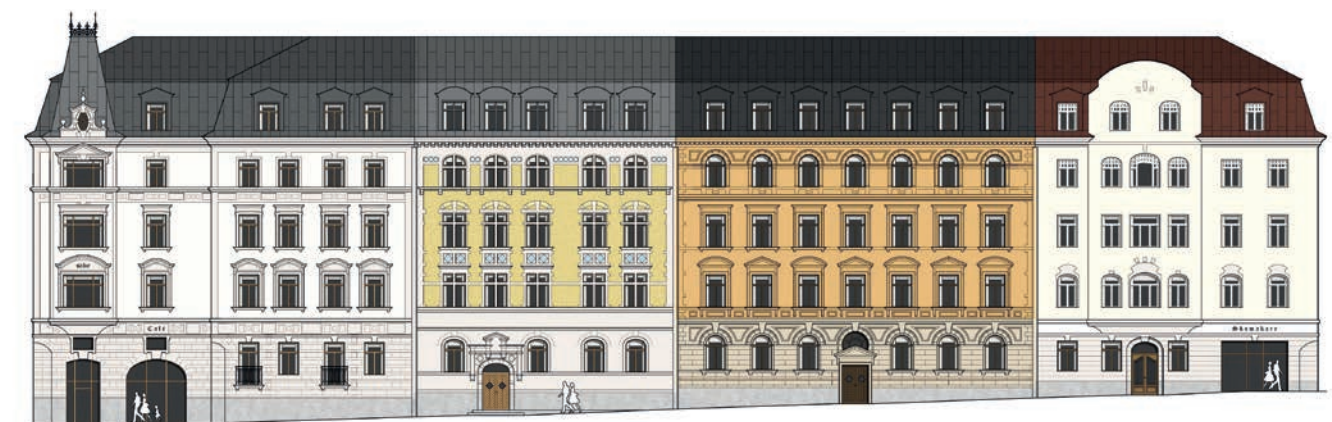
Intryck: Ett förslag som kan upplevas farligt nära förfälskning – och för lättfånget?

Mest eklektiskt – och också formmässigt rikast – är förslaget **Nya tider – Eviga ideal** (nedan). Det representerar i sina fyra hus de fortfarande mer ornamentrika arkitekturidealen kring år 1900. Som enda förslag nöjer det sig också med fyra våningar.

I tre av fasaderna är det för klassicismen typiska spelet mellan horisontellt och vertikalt tydligt i dekorativa lister och markerade fönsteromfattningar, och även på fasaden i jugendstil bildar fönstren med sin varierade form och asymmetriska gruppering delgestalter som skapar liv. Ett torn och en fronton utgör vertikala accenter som kan få roll av landmärke i den lokala stadsbilden.

Intryck: Ett förslag som fullt ut satsar på variation och illusorisk ålder – kanske hämtat från fotografier?

Detta sista förslag, som tillsammans med **Jazz** trognast efterliknar sina förebilder, väcker dock i extra hög grad den viktiga frågan: Kan dagens svenska byggbransch producera sådana fasader?

FINNS KUNSKAPEN ATT BYGGA FÖRSLAGEN?

På det här stadiet i tävlingen är förslagen visserligen att se som koncept, inte som definitiv utformning. Men de flesta fasaderna ser ut att kräva en precision i detaljnivån som vi vet branschen normalt inte klarar av. Även på de mest förenklade skulle synliga elementskarvar vara störande. Montering med silikonfogar och täckplåtar kan inte accepteras. De traditionella fönstertyper som föreslås ligger utanför företagets kompetens. Och så vidare. Bit för bit blir jämförelsen mellan fasadförslagets ambitioner och verklig hetens byggmetoder nedslående.

En närliggande fråga är om arkitekter utbildade i Sverige kan utveckla sådana fasadförslag till handlingar som fungerar när byggkranarna anländer? Den kunskap vi fått om klassicismen och andra förmodernistiska stilar är oftast grund och otillräcklig. Och många arkitekter vill inte alls befatta sig med äldre byggnadskonst, säkra på att dess uttryck och detaljnivå är passé en gång för alla. Så efterfrågan på arkitektur baserad på grepp hämtade från före 1930 kräver i själva verket en lärandeprocess som vi möjligen bara står i början av.

Inför tillägnande av ny kunskap är det naturligt att börja med att härma. Inom arkitektur är ju sanningen att "se form" kan leda till att "ge form". Om **Jazz** vid första ögonkastet framstår som det kanske mest både sammanhållna och sinnliga av förslagen, så beror det på att det bygger på den mest oblyga härmningen – förebilden från Robert Almströmsgatan i Stockholm är tydlig. Det är en bra startpunkt, men förlagan måste också bearbetas till ett uttryck och produktionssätt som är adekvat för 2000-talet.

Ett tänkvärt franskt ordspråk: *il faut retarder pour souter*, man måste backa för att hoppa framåt, ta sats inför ett språng. En sanning vad gäller människokroppen, och kanske även för den mänskliga kulturen, inklusive arkitektur? Både nationalromantiken och 20-talsklassicismen är ju strålande bevis på att man kan plocka upp gamla former och *samtidigt* göra dem till relevanta kulturuttryck i sin egen tid – men det gäller att komma på tricket.

DAGS FÖR EXPERIMENT INOM ESTETIKEN?

Sammantaget visar de sex förslagen att önskemål om "klassisk" arkitektur kan tolkas på rätt olika sätt. Det är ju vanligt med vittnesmål om att arkitektuppdrag med tydliga, bestämda ramar inte upplevs som hämmande, utan tvärtom som inspirerande utmaningar. Det är rimligt att anta att detta skulle kunna gälla även stilmässiga ramar, speciellt om kunskapen om äldre byggnadskonst fördjupas så att förebilderna kan användas friare och nya uttryck utvinns.

De som idag har resurser att utveckla en sådan samtidigt estetiskt tilltalande och byggbar arkitektur är de stora konsultbolagen. Där bör det finnas unga nyfikna arkitekter som kan tilldelas uppgiften att arbeta med ovanliga, mer experimentella uppdrag. Det är egentligen förvånande att Tengbom, Sweco, White, WSP, Wingårdh med flera inte redan har en "klassisk" avdelning – här finns ju uppenbarligen en efterfråga och ett potentiellt lukrativt marknadssegment.

Och kanske blir det till sist pengarna som löser den känsliga frågan om inspiration från historisk arkitektur ska fortsätta tabubeläggas av kåren eller inte? När det ekonomiskt lönar sig att se bakåt för att gå framåt, kan förhoppningsvis också arkitekturkulturen uppleva ett nytt inflöde av idéer, former och uttryck. ■

Kommentar: Återgivningen av förslaget *Mälargavlar* är tekniskt begränsat på grund av ett undermåligt tävlingsmaterial levererat av arkitektkontoret.

Learning from Upplands Väsby

Pär Eliaeson

Fuck context! är ett av hypermodernisten Rem Koolhaas mest slagfärdiga uttalanden. Det vittnar om en kontrasterande och hänsynslös hållning som passar en självsvåldig och arrogant kreatör som är uppfylld av sin egen rättfärdighet. Det postmoderna tillståndet har skänkt oss en större ödmjukhet inför en mångfald av sanningar och värdet av att både anknyta till det befintliga och att skapa nytt. Ett lika naturligt inslag i den osäkra och mångfacetterade samtiden är konservatismen, som fungerar skyddande inför en ökande rörlighet och progressivitet. En fantastisk paradox har nu inträtt, när de enda som fortfarande agerar som klassiska modernister (självsvåldigt och absolut sanningsälgande) är de konservativa. På arkitekturens område gäller det naturligtvis den populistiska rörelsen som propagerar för klassicistisk arkitektur och stenstad i alla lägen.

Ett mycket intressant exempel på denna populistiska/konservativa politik i praktiken kan vi nu studera i storstockholmskommunen Upplands Väsby.

En markanvisningstävling har utlysts där vissa bestämda förmoderna stilar endast är tillåtna. På flygbilden härintill ser vi den miljö som det är tänkt att stilövningen skall äga rum i. Som vi ser är denna del av Upplands Väsby planerad och arkitektursatt på ett ovanligt utpräglat senmodernistiskt sätt, inte alls utan kvalitet i både den stora och lilla skalan. Detta arv är inget som makthavarna i kommunen är intresserade av att respektera, knyta an till och bygga vidare på. Denna hembygd för flertalet generationer väsbybor är inget som estetiskt och kulturellt är värt att respektera, här vill vi signalera att väsensskild förändring och maximal kontrast är det som vi föredrar. En så förbluffande obsolet hållning.

Själva tävlingens upplägg är mycket problematiskt som en företeelse i arkitektur. Endast de mest ytliga aspekterna av arkitektur tillåts uttryckas här. Arkitektur reduceras till stilar och fasader. Inga tekniska system, planlösningar eller arkitekturens komplexa rumsliga tredimensionella sekvenser efterfrågas. Detta är en banalisering av arkitektur och dess plats i samhällets kultur. Ansvaret för detta upplägg ligger förstas hos beställaren/arrangören, den politiska makten i kommunen. Men det finns också andra instanser som kan avkrävas ett ansvar som faller tillbaka på deras plats i en professionalitet och ett medborgaransvar. Främst i raden av dessa sekundära makthavare får stadsarkitekten i kommunen anses stå. Hon har ett ansvar gentemot den yrkeskunskap som vi har investerat i henne, vi förväntar oss att hon skall hävda den.

Mälarvägen, Upplands Väsby
Foto: Upplands Väsby kommun

Ansvar för den kunskapen uttrycks enklast genom att – utifrån den yrkesmässiga kunskapen – invända mot villkor och krav som inte gynnar ämnesområdet (arkitekturen i dethär fallet). Detta kan formuleras på en mängd sätt inom ramen för det kommunala tjänstemannauppdraget, den ultimata protesten är att avsäga sig sin tjänst. Ingen av detta har vi sett i fallet Upplands Väsby. Vi står nu inför en tävling – och ett resultat av den – som är en parodi på arkitektur.

Exemplet Upplands Väsby visar också på en mer konkret arkitektonisk brist i kåren. Raljant uttryckt: *det är inte de vassaste knivarna i lådan som ängnar sig åt klassicerande arkitektur*. Tävlingsförslagen är en formidabel uppvisning i valhant arkitektur. En möjligtvis framåtsyftande tolkning av detta är att det pekar på att vi behöver utökad träning i en mångfald av stilar. Men vi har också samtida exempel – Spridds projekt för Björn Sundebys i Växjö – på att skickliga arkitekter behärskar arkitektonisk formgivning oberoende av stil. Men Spridd är ett kontor i högsta division, Upplands Väsby spelar i gårdsgårdsserierna. Här skulle man kunna anse en annan yrkesetisk aspekt: de arkitektkontor som accepterar tävlingens banala upplägg och destruktiva arkitektursyn skulle kunna göra skillnad genom att stå upp för sin yrkeskunskap och vägra förutsättningarna. Inga deltagande arkitekter, ingen tävling. En missad möjlighet till intressant opinionsbildning där. Det skall bli mycket intressant att se vilka kontor som till slut döljer sig bakom tävlingens fasader.

Av de inlämnade förslagen står ett ut i aspekter av professionalitet, eller rättare sagt i brist på desamma. Förslaget *Jazz* är som Thomas Hellquist påpekar i sin artikel i detta ämne snarast en imitation. För att en sådan skall hålla estetiskt kräver vi ändå någon slags aktivt ställningstagande i förhållande till förebild, stilsystem och aktuell applicering. När det yttre hantverket är en total konvention ställer vi krav på en stark teoretisk överbyggnad. Detta är svårt att finna i Jazz. Förslaget är också nonchalant och ofullständigt redovisat i en närmast kokett daterad ritteknik. Eller är det så illa att arkitekten inte kan producera handlingar i enlighet med vår tids krav, vilket naturligtvis inte är förtroendeingivande varken inför en beställare eller en bedömare av arkitektkårens kompetens. Skämskudde fram.

Ansvar för att förslaget *Jazz* är deltagare i tävlingen är naturligtvis beställarens, men någon slags lägstanivå kan vi kräva från ett arkitektkontor som väljer att förevisa arkitektur i en högst bevakad offentlighet. Denna aningslöshet är dock mer än önskvärd vanlig. Lärdomarna att dra från upplandsväsbytävlingen är mångfacetterade, de berör alla led i arkitektens komplexa process med en mångfald av ansvarägare. I slutet av april får vi veta vem som kan utses som vinnare i tävlingen och vilka som är ansvariga för respektive tävlingsförslag. Vi återkommer till kritik över det. ■

Nedan: Robert Almströmsgatan, Stockholm
Foto: Pär Eliaeson
Till höger: tävlingsförslag *Jazz*, anonym arkitekt

